

МІСЦЕ І РОЛЬ ПОРІВНЯНЬ У ЗОБРАЖЕННІ КАРТИН ГОЛОДОМОРУ В РОМАНІ В. БАРКИ «ЖОВТИЙ КНЯЗЬ»

У пропонованій науковій розвідці виявлено найбільш промовисті порівняння, вжиті в тексті роману Василя Барки «Жовтий князь», встановлено їхнє художнє та стилістичнє призначення, визначено вплив компаративних конструкцій на розуміння художнього тексту, тлумачення змісту художнього образу.

Ключові слова: компаративні конструкції, стилістика порівняння, лінгвостилістика

Мова художнього твору наразі залишається однією з найбільш досліджуваних проблем як у мовознавстві, так і в літературознавстві. Їй присвячено багато студій сучасних учених. Так, зі стилістичного погляду компаративи були предметом вивчення у таких дослідників: Л. Ставицька, Н. Кучеренко, Г. Конторчук, А. Свашенко та ін.; як одиниці граматики порівняння студіювали І. Кучеренко, Є. Павленко, М. Плющ, М. Заборна та ін. Стилiстичні можливості порівнянь в українських художніх текстах, на нашу думку, опрацьовані недостатньо, а лінгвостилістика таких конструкцій у романі В. Барки «Жовтий князь» досі не була предметом вивчення – у цьому й полягає актуальність нашого дослідження.

Як відомо, порівняння – один зі способів осмислення дійсності, одна з форм художнього мислення [2, 140]. Без порівнянь мова не може обійтися, а особливо яскраво, виразно й емоційно вони проявляються в мові художньої літератури.

Порівнянням у лінгвістиці називається такий словесний вираз, де уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві, тобто порівняння – це тропеїчна фігура, у якій мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших [4, 359]. І. Арнольд зазначала, що «будь-який образ будується на використанні подібності між двома далекими один від одного предметами» [2, 140]. Порівняння підкреслює й посилює образ одного предмета чи явища за рахунок іншого, викликає певні естетично скеровані асоціації та почуттєво-оцінні реакції, активізує увагу й образне мислення людини. Цікавою є позиція Р. Будагова, який наголошує на залежності порівняння від семантики цілісної розповіді. Учений пише про те, що «порівняння осмислюються на тлі широкого контексту, часто на тлі всього твору, як художнього цілого» [3, 30].

Метою нашої статті є спроба поповнити низку досліджень порівняння як стилістичного засобу прочитання художнього тексту, сприймання історичної епохи, художніх образів роману Василя Барки «Жовтий князь».

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити найбільш промовисті порівняння, що вживаються в тексті роману Василя Барки «Жовтий князь»;
- установити художнє та стилістичнє призначення компаративів;
- визначити вплив порівняльних конструкцій на розуміння змісту художнього твору та тлумачення образу літературного персонажа.

Звертаємо увагу, що ми будемо розглядати порівняння, виражені порівняльними зворотами та підрядними частинами складного речення.

У творах В. Барки порівняння доповнюють, розширюють розуміння змісту, прозову образність мови роману. Вони базуються на конкретному, реальному ґрунті. Авторські порівняння здебільшого прості, зрозумілі для читача, тому маркерами порівняльних відношень виступають переважно частки *як, мов, наче*, хоча трапляються й омонімічні сполучники.

Безперечно, особливості людського сприйняття зумовлюють вираження абстрактних категорій через конкретні. У романі В. Барки «Жовтий князь» селяни і представники влади, їхня поведінка, спосіб життя, особистісні характеристики найчастіше порівнюються з тваринами. В. Барка, який сам пережив голод і бачив на власні очі жахи канібалізму, відтворюючи народну трагедію, звертається до численних порівнянь, в основі яких покладено образи тварин. Це, мабуть, зроблено з метою, аби увиразнити стирання чіткої межі між людським, гуманним і тим звіриним, яке породжувалося голодом. Використання подібних порівнянь також має на меті розкрити знищення тоталітарною системою людського в людині, що в романі пов'язано з проблемою повного ігнорування владою індивідуальності, перетворення всіх і кожного в безлику масу, якою легко було б керувати.

В. Барка, переймаючись боєм, розповідає, якими засобами кривава більшовицька влада руйнувала одвічні устої життя українців. Він удається до порівняння поведінки представників влади з собаками, які шукають здобичі, констатує той факт, що в усіх місцевостях України, крім прикордонних, були подвірні обшуки з конфіскацією всіх запасів їжі, заготовлених людьми до нового врожаю: «Гребуться, як собаки, по не своїй садибі» [1, 66]; «Забігли вчора, все перевернули; як собаки, видряпали і забрали, що було» [1, 84].

На позначення дій більшовицької влади відносно сільських мешканців В. Барка використовує опозицію вовки-вівці, чим увиразнюється безпощадність перших та беззахисність останніх: «Служаки брутально хапають селян, як вовки овець, і миттю спроваджують на платформи...» [1, 216]; «...біда наша: втішаються нею партійщики, як вовки овечим криком...» [1, 48]. Акцентуючи увагу читача на працьовитості селян, у результаті якої був вирощений хліб, автор застосовує порівняння селян з волами: «Я жили свої напинав, як сірий віл, і залізні мозолі нажив, – тепер забрано хліб» [1, 231]. Антитеза ж, яка витворилася в цьому уривку (жили напинав – забрано), зайвий раз підкреслює трагічність ситуації: селянин трудився і наживав добро довго, а розпорядник його забрав в одну мить, і натомість господарем ситуації став не селянин-трудолюб, а голод.

Окреслюючи дитячі образи, автор порівнює їх із птахами, причому субстантиви на позначення птахів уживаються в зменшено-пестливій формі: «Доня до неї притулилася, як пташеня в бурю, і все не перестає тремтіти...» [1, 65]; «Лишився біл, гіркий і гострий, не так за себе, як за внуків – їсти вже нічого дати. Квилитимуть, як пташенята при дорозі» [1, 66]; «Деся діти, на сонці, як жайворонята, ждуть, чи тато вирветься з напасти» [1, 48]. Так завуальовано В. Барка акцентує увагу читача на беззахисності та природному бажанні дитини отримати батьківську ласку й турботу, що в період голодомору ставало майже неможливим.

Голодне суспільство породжує деградацію своїх членів. Вустами одного з героїв, використовуючи порівняння, автор засуджує такі негативні риси людей, як заздрість, нещирість, озлобленість, лайливість, беручи для порівняння відповідні асоціації – образи змії та свині. Наприклад: «Заздрим і осміюєм, лаєм чорно і шкодим ближньому, як змії: без каяття, ніби так і треба» [1, 57]; «Непоштиві ми, насмішкуваті і злі, і нещирі: пліткуєм, як свині...» [1, 57].

У період голодомору селяни могли навіть втрачати людську подобу. В. Барка своїми порівняльними конструкціями акцентує увагу на теперішній людській незначущості, виснаженні, спричиненому тривалим голодом. Письменник, порівнюючи людей з мухами, тобто дрібними комахами, говорить про мізерність існування простого селянина, якому залишалася лише голодна мученицька смерть: «Бо вже люди – як мухи, спромоги нема» [1, 152]; «Навкруги никали люди, мов мухи...» [1, 99].

В. Барка, будучи релігійною людиною, наголошує на нероздробленості церкви, її величності, порівнюючи з голубом та хлібом, словами з позитивною семантикою: «А навпроти нього, і багатьох теж, церква згуртована, як голуб. Вороги ж її складаються в подобництві звіра: він з дна морського виходить, це – з життя народів, де всякі хвилі котяться» [1, 110]; «Давня церква. Біла, як празниковий хліб» [1, 57]. Постійна ознака (біла), підсилюючись порівнянням (як празниковий хліб), органічно поєднує людину – Боже творіння і церкву – посередника між Богом та людьми [5, 36]. Своєрідне контрастне порівняння церкви з хлібом, з символом миру – голубом – та ворогів церкви, тобто представників радянської влади, зі звіром свідчить про протиставлення письменником категорій добра і зла, духовності й бездуховності.

Для окреслення виснаженого стану людей, як наслідку тривалого голоду письменник використовує одне з поширених фольклорних порівнянь – як тінь. У народній творчості та в усному живому спілкуванні воно найчастіше вживається, коли треба передати поняття таємничості або негативної характеристики чогось чи когось. В. Барка ж прагне наголосити саме на знесиленні людей, голодній їх безтілесності: «Побудуть діти в школі і похворіють; голови їм наморочаться, а в шлунках – пекота, і слабенькі стають, рухаються, як тіні» [1, 96]; «Де-не-де люди никали в подвір'ях, мов тіні» [1, 70].

У романі трапляються й інші порівняння, що вживаються для зображення фізичної виснаженості людей. Це слова, які позначають частину цілого, зокрема частину дерева чи іншої рослини: гілка, хмизина, стеблина. Уживання таких лексем створює ефект частковості чи, може, частинності поняття та образу: «Андрій і Олекса бігли вже помалу, бо задихані болісно; худі обидва, як тернові гілки» [1, 234]; «Дружина мовчки плакала, прощаючись, а доня вчепилася рученятами тонкими, як дві гілочки, в його рукав і не відставала, тільки сумно оченята світять...» [1, 208]; «Внизу, на тротуарі, підходить бабуся і простягає руку, висохлу, як хмизина...» [1, 213]; «Вона ж, взявши їхне горе, вже сама чує, що от-от підкоситься на місці, як стеблина» [1, 244].

Через порівняння В. Барка майстерно передає атмосферу жорстокості тогочасного суспільства, негуманного ставлення до людей. Фізичне знищення селян відбувається разом із руйнацією духовних цінностей і святинь. Чи не найяскравіший приклад і доказ цього – руйнування сільської церкви: «Дзвін летить, як блискавка; світнув, обкинутий сонцем, і з громовим

гуркотом ударився об цеглу біля дзвіниці... Нечутно, але з страшною луною духовною відгукнувся той звук навколо - в цілому селі» [1, 62]. Використовуючи порівняння, В. Барка наголошує на масштабності події для свідомості релігійних селян. Для них руйнування церкви стало значною втратою: «Ось лихо захопило тенетами – несла вирватися. Безжалісно, ніби гроза, облягло...» [1, 67].

Описи природи і картини спустошення сіл, доповнені компаративами, несуть на собі виразне ідейне навантаження. Зимові пейзажі набувають символіки суцільного холоду й замороженості в суспільстві: «Хуртовина не вгавала цілий день і цілу ніч, замітаючи навкруги: все – біле і обпорошене, мов димить. Коли вщухла, залишила пустелю з морозним пилом, що закрив землю з поживними корінцями. В хаті німо, і всім така зичність, як в могилі: не від самого нетоплення, коли стіни вихолодніли, але також від занепалості, з голоду» [1, 167]. Порівняння холоду в хаті з холодом у могилі увиразнює й підсилює трагізм і без того страшних подій.

Кожному, хто цікавиться історичними подіями 1932-1933 року, мабуть, відомо, що Україна в цей час була схожа на поле бою або могилу. Це був суцільний жах, адже за рік в Україні вимерло з голоду до 10 млн. осіб. Із вражаючою силою та правдивістю автор показує, як українська земля, що завжди несла радість хліборобові, котрий горнувся до поля, жив у гармонії з природою, перетворилася у зону смерті, могилу. А для яскравішого, переконливішого змалювання картин голодомору письменник вдається до моторошних, на наш погляд, порівнянь: «Боязко оглядався на землянку: звідти вже не йшов дим і не чути було нічого; німо, як біля могили» [1, 199]; «Однак – тиша в хаті, глибока тиша, мов на дні могили, накритої стелею» [1, 245]; «Одна тітка, вихолоджена – худа, як могильна пріява, пересовувалася з дрібною іконкою в срібній ризі, тримаючи на мотузочку через шию» [1, 252].

Болючі роздуми одного з героїв твору, Катранника, про те, що коїть з ним голод, часто переростають у глибоке авторське дослідження стану людської душі: «...Здається, душа вражена вся, мов обдертий чорноклен, і перенесена в круг без сталих байдужих речей...Зробився ж, мов собака. Дрібнички ранять. Він часом ладен був розридатися з ображеності і набіглого болю...Чужою стала і немилою довоколишність...Все відійшло від коренів, і сама душа...Мов завалля якась, де треба знайти хоч кусник поживності і вгасити лютий зойк – не з звуків зойк, а з почуттів! – той, що терзає, як розпечене...вістря крючка, вгородженого в єство, але невидного» [1, 213]. Порівняння людської душі із чорнокленом та заваллям підкреслює душевну спустошеність, спричинену подіями, що відбуваються.

Дуже часто В. Барка застосовує в романі прийом парадоксальності, чим підкреслює абсурдність фантазмагоричного радянського життя, у якому селянин не має хліба, млин не дає людям рятівного борошна, а несе смерть, криниця наповнена не джерельною водою, а трупами... Снопи пшениці асоціюються також із трупами, тобто живе перетворюється на неживе, містично страшно: «Накладено мертвих, як снопів» [1, 134]; «Скільки снопів з ниви, стільки людей лягло!» [1, 292].

Ми бачимо, як поступово чорною пусткою стають мальовничі села. Куди не кинь – напівзруйновані хати; де-не-де хтось пройде, помалу, переставляючи пухлі ноги. Ніби страшна пошесть прокотилася селом: «... Тут завжди білили хатки в садках... скрізь так чисто було й любо для зору людського... Діти в світлих одежках, мов янголята, ходили-бавилися...Все було, як Бог звелів... А ось...лихо! Мов чужа місцевість...Немає ні повіток, ні клунь, ні комор - самі порозвалювані хати. Жоден землетрус не зміг знищити побут, як північна сарана...» [1, 187]. У зазначеному уривку спостерігаємо нагромадження порівнянь, що художньо окреслюють ставлення до дітей, які були для їх батьків «мов янголята», чим увиразнюються духовні цінності селян. Констатуючи, що раніше все було, «як Бог звелів», письменник говорить про те, що люди жили з вірою в Бога, завдячували йому своїм добробутом. З приходом гнобителів колишній «рай» для селян перетворився на чужу місцину, де панує жорстокість та зло. Північною сараною називає В. Барка тоталітарну більшовицьку систему влади, яка знищила все гуманне, людяне.

Тож, вивчення порівнянь у романі В. Барки «Жовтий князь» дозволило нам виявити особливості їхньої семантики й стилістичного призначення в тексті. Порівняння у В. Барки осмислюються на тлі широкого контексту, унаслідок чого посилюють вплив тексту на читача. У компаративах простежується прагнення письменника поєднувати контрастні в змістовому і стилістичному відношенні мовні засоби (абстрактні поняття порівнюються з конкретними, людина порівнюється з тваринами і рослинами). Завдяки цьому стилістичному засобу письменник наблизив нас до описуваних подій, відтворивши картини лихоліття, пережиті нашим народом у період штучного голодомору.

Дослідження стилістичної функції компаративних конструкцій у художньому тексті – це один із шляхів вивчення письменницького дискурсу, а опрацювання такого роду питань в сучасній українській лінгвістиці може суттєво доповнити інформацію про місце і роль цієї синтаксичної конструкції у мові художнього твору.

Список використаних джерел

1. Барка В. Поезія. Жовтий князь : [повість] / В. Барка. – К. : Наукова думка, 2001. – 299 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования / И. В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Будагов Р. А. Метафора та порівняння в контексті художнього цілого / Р. А. Будагов // Русская речь. – 1973. – № 1. – С. 26–31.
4. Мацько Л. І. Стилистика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 359 с.
5. Орлюк Я. Василь Барка і його роман «Жовтий князь» / Я. Орлюк // Дивослово. – 1994. – № 6. – С. 34–35.

Summary. The paper deals with the expressive comparisons resorted to by Vasyl Barka in the novel «Yellow Prince» (Zhovty Kniaz'), as well as their artistic, and stylistic significance. The influence of comparative constructions on understanding of a fiction text, and the interpretation of a poetic image are defined.

Key words: comparative constructions, stylistics of comparison, linguostylistics.

УДК 81'373.423:811.161.1'28

О.И.Литвинникова

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ОМОНИМОВ РУССКОЙ ДИАЛЕКТНОЙ РЕЧИ

В статті обґрунтовано опис лексичних омонімів російського діалектного мовлення. Показані принципи будови словника, склад і структура словникової статті. Подана система приміток, семантизація розроблених в проекті одиниць, яка супроводжується відповідними ілюстраціями. Акцентовано, що Словник може бути корисним не тільки спеціалістам, але й усім, котрі зацікавлені поки ще живим діалектним словом, взагалі російською мовою – і в Україні.

Ключові слова: омоніми, російське діалектне мовлення, лексикографічний опис, примітка.

Русская диалектная речь как особый тип речевой культуры продолжает изучаться традиционно, главным образом в ареальном и внутривидовом аспектах, поэтому будущее её «обсуждается прежде всего как сохранение или утрата её структурно-территориальных особенностей, а постепенное нивелирование структурных различий между говорами рассматривается как процесс разрушения диалектов и движение к полному их исчезновению» [4, 65], что действительно имеет место вследствие социальных причин, прежде всего – утраты коммуникативных условий. Следовательно, предупреждения специалистов о «деградации» диалектов, как и призывы к оптимальной кодификации современного состояния русских народных говоров [5, 106] продолжают оставаться актуальными и своевременными, особенно потому, что говоры – та животворная среда, которая обеспечивает литературному языку стабильность, образность, экспрессивность, не позволяя ему превратиться ни в русангл, ни в окостеневший канцелярит. Факты народной речи исключительно ценны в научном отношении как содержащие богатейшие сведения для изучения истории языка, быта и культуры русского народа. Владение диалектизмами широкой сферы бытования, как и использование их в речи, способствует взаимопониманию представителей разных поколений, социальных и профессиональных групп, общающихся на русском языке.

Сегодня принято считать, что уже в 70-80-е гг. прошлого века завершился структурно-системный период европейского языкознания и на смену ему пришли новые научные парадигмы – антропоцентрическая, когнитивно-дискурсивная, лингвокультурологическая и др. [3, 66 – 71]. Полагаем, преждевременно относить структурно-системную парадигму к пройденному этапу развития науки о языке. Скорее всего, это традиция, но традиция с массой вопросов и проблем, которые ждут своего решения как традиционными методами в пределах традиционных же концепций, так и с учётом новых тенденций и новых методов исследования. Всё это имеет прямое отношение и к изучению диалектного материала языка. Не секрет, что зафиксированный и лексикографически описанный традиционно состав диалектизмов русского языка явился предпосылкой и эмпирической базой для последующих лексикографических описаний (идеогрфических, культурологических, сводных тематических, сводных структурно-системных и др.).